

Küllös Imola

ADALÉKOK A FOLKLÓR ÉS A 17–18. SZÁZADI KÖZKÖLTÉSZET KAPCSOLATÁHOZ

Jankovics József azon kortárs irodalomtörténészek közé tartozik, akinek közzétételhez tartozik a folklórszöveg-filológia. Nemcsak azért, mert levéltári, kéziratári kutatásai során unikális gyógyító ima- és ráolvasásszövegeket tárt fel és publikált,¹ hanem azért is, mert ő különös érzékenységgel kezeli a kora újkori közköltészeti adatokat, s tisztában van azzal, hogy a szájhagyományból gyűjtött 19–20. századi folklórszövegek nem értelmezhetők, inkább csak félreértelmezhetők évszázadokkal korábbi költői előképek nélkül. És viszont. Úgy gondolom, neki is örömet szerez (mint nekem és Stoll Bélának, közös példaképünknek a forráskiadásban), ha egy-egy évszázados régiségű vers, költői kép vagy formula népdalként kerül elő, illetve egy-egy népi szövegről kiderül, mi is volt költészettörténeti előképe.

Rövidre fogott ünnepi köszöntőmben ezért Jankovics József filológusi munkásságára szeretnék reflektálni néhány apró közköltészeti és folklóradattal. Mert a jókívánságokon kívül mit is adhatna jó szívvel egyik filosz a másiknak? Leginkább újabb vagy „ismeretlen” adatokat, amelyek esetleg további vagy nem várt összefüggésekre világítanak rá, de ha nem, akkor is gazdagítják a hajdani verskultúráról kialakított képünket.

Az elmúlt hetekben, hónapokban Vikár Béla fonográfus és gyorsírásban lejegyzett, a maga teljességében eleddig kiadatlan gyűjteményével foglalkoztam.² Eközben találtam rá pl. egy 18. századi kéziratot énekeskönyv teljes másolatára.³ Ez a 27 darabos, római számokkal ellátott, zömében szerelmi dalt tartalmazó kézirat még nem szerepelt az 1961-es kiadású Stoll-bibliográfiában, következésképp Jankovics nem is hivatkozhatott rá az általa 1991-ben sajtó alá rendezett RMKT XVII/14. kötetében. Pl. annál a 17. századból eredeztethető, de a 18. század során kétszer is átdolgozott keservesnél, amelynek 22 kéziratot változatát sorolta fel, illet-

¹ JANKOVICS József, *Négy archaikus ima egy könyvben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1981, 329–331.; Uő, *XVI–XVII. századi ráolvasások Máriássy József lógyógyászati kéziratában*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, XXI(1986), 55–61.; Uő, *Archaikus betegséghárító imádságok*, in *Lymbus Művelődéstörténeti Tár*, II., Szeged, 1990, 105–109.

² A Hagymányok Háza Sebő Ferenc irányításával CD-ROM-on készül kiadni ezt a hatalmas, zeneileg és folklórtörténetileg izgalmas anyagot.

³ *Világi nóták* (1784) MTAK Ms. 4866/217. — STOLL 2002, 1102.

ve mutatta be. Az alább idézett szöveg a legkorábbi változatokhoz (184/I–VI.) áll legközelebb, annak ellenére, hogy a kéziratok gyűjtemény a 18. század utolsó harmadából datált. Meglepő, hogy a strófarend is csak egy helyütt változott kissé. (A 184/I–VI.-hoz képest így fest: 1., 3., 2., 4v., 5., 6., 7., 8., 9., 10., és a szöveg-szintű variálódás vagy romlás is elég csekély, legfeltűnőbb a 4. versszakban.⁴) Idézem:⁵

IX.⁶

Bokros bú habjai reám tódulának,
Minden örömetől engem megfosztának.
Hegyes, mérges nyelvek reám szóllanak,
Ezek fő okai bujdosásomnak.

Érzem nyavalyámat igen búsulok,
Sokáig egy helyben is maradhatok.
Kengyelben a lábam, úgy abrakolok,
Keseredett szívvel útnak indulok.

El kell menni, amely nehéz szívemnek,
De nincs maradása árva fejemnek.
Mindenek ok nélkül reám törekednek,
Végére akarnak jární életemnek.

Szívemet, mely sok bú és bánat hajtja,
Azt nyelvem, avagy szám ki nem mondhatja.
Melyik sziget avagy földnek határa
Lészen elrendelve szívem lakására.

Orcáimon aláfolynak könnyeim,
Mind éjjel, mind nappal sírnak szemeim,
Keserves jaj szókkal rengnek ajkaim,
Úgy múlnak el tőlem gyászos napjaim.

Terhes bánatimnak sűrű zápora
Ottan, ottan omlik gondolatomra.
Bárcsak juthatnék már végső órára,
Szegény bú lelkennek kimúlására!

⁴ Ezért is jelöltem 4v(ariáns)-nak.

⁵ Miután a 20. század fordulóján készült kézirat-áttét gépelt átírásából közlöm a szöveget, korszerűsített helyesírással és központoszással adom. Természetesen érdemes lenne összevetni az MTA Könyvtárában őrzött eredetivel is, hogy lássuk, Vikár mit, hogyan változtatott.

⁶ Vikár-áttét, Zenetudományi Intézet (ZI 22/42. sz.)

Tudom, jobb lenne akképpen nékem,
Hogyha a föld alá helyhetnék székem.
Mert ott megnyugodnék minden tetemem,
Nem terhelné többet sírás szemem.

De valamíg élek itt e világon,
Mindaddig bujdosom messze országon.
Úgy vagyok, mint árva madár az ágon,
Hogy kell által menni nyomorúságon.

Azért valamerre mennek lábaim,
Nőttön-nőnek napról-napra bajaim:
Teljesek bajokkal minden dolgaim,
Jaj, megemésztenek titkos kínaim.

Árváknak tútora, én édes Istenem
Hallgasd meg és tekintsed esedezésem!
Elégeld meg bujdosásom nékem,
A mennyben helyeztesd nyugalmas székem!

A *Világi nóták* (1784) némelyike a kuruc kort idézi szövegében, dallamában vagy történelmi nosztalgiát árasztó hangulatában. Ilyen pl. *A szerencse tündér kezekin / Öröm után következik kín...* kezdetű keserves, vagy az a 18. században különböző strófacombinációkban felbukkanó búcsúének, amelyet *Ó kék színnel fénylő egek!* kezdettel Rákóczi György szomorú nótájának,⁷ majd Rákóczi búcsúdalának is nevezték, gondoltak. A *Világi nóták*ban feljegyzett keserves 2–3. strófája *Régi napok, régi napok!*, illetve *Iffjú voltam, gondolatlan...* kezdettel más kéziratoss változatokban is együvé tartozik. Az eredetileg 17. századi, katonabúcsúként megfogalmazott szöveg metamorfózisáról nemrégiben Csörsz Rumen István tanulmányában olvashattunk.⁸

Vikár Béla 1899–1900-as erdélyi népdalgyűjtésében szép számmal találunk olyan szövegeket, amelyek a 17. századi közköltészeti anyag továbbélését, folklorizálódását mutatják. Mind a RMKT XVII/3. kötetét összeállító Stoll Béla, mind pedig az RMKT XVII/14. kötetét sajtó alá rendező Jankovics József előszeretettel idézte fel a régi versek népköltési változatait.

A *Siralmas volt nekem világra születnem* kezdetű keserves, az RMKT XVII/14-ben 21 kéziratoss és nyomtatott változattal képviselt szövegcsalád. Jankovics a rendkívül népszerű szövegcsalád népköltési változatai között a Vikár gyűjtötte atyhai és siklói dalt is idézte.⁹ Két másik 17. századi bujdosóének,

⁷ *FleBILE Carmen Georgii Rákóczi, Hungariam reliquentis*, STOLL 2002, 697:14a,15a.

⁸ I. CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN 2007, 129.

⁹ Mindkét falu Udvarhely megyében található.

a *Boldogtalan sorsa siralmas szívemnek...*¹⁰ és a *Bujdosik, bujdosik, szegény, árva deák...* kezdetű¹¹ strófái gyakran összekapcsolódtak, -keveredtek a 18. századi kézíratos lejegyzésekben. E szövegek folklór-utóéletét a RMKT XVII/14. 191. sz. jegyzetei gazdagon dokumentálják. A Jankovics által hivatkozott, országos ismertségről tanúskodó népköltési változatok között – amelyek az idegenben elszenvedett halál témáját variálják – sok az erdélyi, illetve moldvai és bukovinai. Nem véletlenül, hiszen mindig a nyelvterület peremén, vagy ún. nyelvszigeten élők őrzik legtovább a hagyományt. Jankovics két Vikár-adatot is idézett¹² jegyzeteiben, hadd egészítsem ki most ezeket egy harmadikkal!

Te kicsid éfíú, sirasd meg magadot,
Mer' ki vagyon nyújtva szekerednek rúdja,
Csak az Isten tudja, jóra-e vagy rosszra?
Csak az Isten tudja, jóra-e vagy rosszra?
Azt gondolom, hogy a legrosszabbra,
Azt gondolom, hogy a legrosszabbra.

Nem tudom, nem tudom, hol leszen halálom,¹³
Erdőn-e vagy mezőn, vagy a gyásztengeren?
Ha a gyásztengeren leszen a halálom,
Örökre elveszek, a vízi halaknak
Eledele leszek, eledele leszek.

Ha az erdőn leszen nekem a halálom,
Eltemetnek engem az erdei vadak,
Eltemetnek engem az erdei vadak,
Megersiratnak engem (*vagy*: akkor) az égi madarak.
(Máté Rebi, Szombatfalva, Udvarhely m.)¹⁴

Ebben az ünneplésre szánt kis írásban azt a meggyőződésemet szeretném újjólag hangoztatni, hogy a történeti folklór kutatóinak elemi szükségük van a széles látókörű irodalomtörténészek – s az ünneplést Jankovics József – forrásfeltáró munkájára, mert csak további baráti együttműködéssel, egymás adatainak birtokában tudjuk a régi magyar költészet, mi több: anyanyelvű verskultúránk „kirakós-játékát” valóságghú képpé összerendezni.

¹⁰ RMKT XVII/14. 190.

¹¹ RMKT XVII/14. 191.

¹² Énlaka és Zetelaka, mindkettő Udvarhely megyében található.

¹³ 17. századi, közköltészeti szövegelméletét l. RMKT XVII/14. 190., 191.sz., folklórváltozatait a 191. sz. jegyzeteiben 921–925.

¹⁴ Vikár áttét Zenetudományi Intézet (ZI 22/395.sz.)

Irodalom

CSÓRSZ Rumen István

2007 *Történelmi hősök helyzetdaltai a 18–19. századi közköltészetben*, in *Folklór és történelem*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Akadémiai Kiadó, Budapest, 121–138.

RMKT XVII.

Régi Magyar Költők Tára XVII. század

1961, 3. *Szerelmi és lakodalmi versek*, sajtó alá rend. STOLL Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest.

1991, 14. *Énekek és versek (1686–1700)*, sajtó alá rend. JANKOVICS József, Akadémiai Kiadó, Budapest.